

1.1. Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika tushunchalari

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika zamonaviy ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismlari bo'lib, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, ularning ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu bo'limda maxsus pedagogika va oligofrenopedagogikaning tushunchalari, ularning ilmiy asoslari, maqsadlari, vazifalari, o'ziga xos xususiyatlari va amaliy ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida atroflicha tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) kabi mualliflarning ishlariga asoslanadi. Ushbu bo'limning maqsadi – oligofrenopedagogikaning nazariy asoslarini aniqlab, uning maxsus pedagogika ichidagi o'rnini va ahamiyatini yoritishdir.

Maxsus pedagogikaning umumiy tushunchasi

Maxsus pedagogika – bu nogironligi yoki rivojlanishidagi nuqsonlari tufayli alohida ta'lim sharoitlariga muhtoj bo'lgan shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga qaratilgan pedagogik fan sohasi. Izbullayeva G. o'zining *Pedagogika nazariyasi va tarixi* asarida maxsus pedagogikani “alohida ehtiyojlarga ega shaxslarning ta'lim va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga yo'naltirilgan ilmiy-pedagogik yo'nalish” deb ta'riflaydi^[1]. Bu ta'rif maxsus pedagogikaning asosiy maqsadini aniq ko'rsatadi: har bir shaxsning individual xususiyatlariga moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish orqali ularning o'quv imkoniyatlarini kengaytirish va jamiyatda faol ishtirok etishini ta'minlash.

Maxsus pedagogika o'z ichiga bir qator ixtisoslashgan yo'nalishlarni oladi, ular orasida quyidagilar muhim hisoblanadi:

- **Surdo pedagogika:** Eshitish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish.

- **Tiflo pedagogika:** Ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun maxsus ta’lim usullarini ishlab chiqish.
- **Oligofrenopedagogika:** Intellektual rivojlanishida nuqsonlarga ega shaxslar uchun ta’lim va korreksion ishlar.
- **Logopediya:** Nutqidagi nuqsonlarni tuzatish va rivojlantirishga qaratilgan metodlar.
- **Ortopedagogika:** Jismoniy nuqsonlarga ega shaxslarning ta’lim ehtiyojlarini qondirish.

Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. *Qiyosiy pedagogika* darsligida maxsus pedagogikaning asosiy vazifalarini quyidagicha tasniflaydi:

1. Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega shaxslarning bilim olish imkoniyatlarini ta’minlash.
2. Ularning ijtimoiy integratsiyasini qo‘llab-quvvatlash va jamiyatda mustaqil hayot kechirishga tayyorlash.
3. Psixologik-pedagogik diagnostika va korreksiya usullarini ishlab chiqish va qo‘llash.
4. Har bir shaxsning rivojlanish potentsialini maksimal darajada ro‘yobga chiqarish uchun individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish^[2].

Maxsus pedagogikaning asosiy prinsipi – shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvdir. Bu yondashuv har bir o‘quvchining o‘ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari va cheklovlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini loyihalashni talab qiladi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimining rivojlanishi maxsus pedagogikaning ahamiyatini yanada oshirdi, chunki u nafaqat maxsus ta’lim muassasalarida, balki umumiy ta’lim maktablarida ham qo‘llanilmoqda^[3]. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning umumiy ta’lim muassasalariga integratsiyasini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan^[4].

Maxsus pedagogika nafaqat ta'lim berish, balki shaxslarning ijtimoiy hayotga moslashishi, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish va psixologik barqarorligini ta'minlashga ham e'tibor qaratadi. Bu jarayonda pedagoglar, psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislarining hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Maxsus pedagogika zamonaviy ta'lim tizimida inklyuzivlik va teng huquqlilik tamoyillarini amalga oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Oligofrenopedagogikaning tushunchasi va mohiyati

Oligofrenopedagogika maxsus pedagogikaning ixtisoslashgan bir bo'limi bo'lib, intellektual rivojlanishida nuqsonlarga ega bo'lgan shaxslarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga yo'naltirilgan. Aytmetova S.T. va boshqalar o'zlarining *Oligofrenopedagogika* o'quv qo'llanmasida bu sohani "intellektual nuqsonlarga ega bolalarni o'qitish, tarbiyalash va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-pedagogik fan" deb ta'riflaydi^[5]. Atama yunoncha "oligos" (kam, cheklangan) va "frenos" (aql) so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, intellektual cheklovlarga ega shaxslar bilan ishlashni anglatadi.

Oligofrenopedagogikaning asosiy ob'ekti – intellektual nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar, ya'ni tug'ma yoki erta yoshdagi rivojlanish og'ishlari tufayli kognitiv qobiliyatlari cheklangan shaxslar. Bu nuqsonlar turli darajada bo'lishi mumkin: yengil, o'rtacha yoki og'ir intellektual zaiflik shakllarida namoyon bo'ladi. Izbullayeva G. ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogika nafaqat ta'lim jarayoniga e'tibor qaratadi, balki shaxslarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil hayot kechirishga tayyorlash va psixologik barqarorlikni ta'minlashga ham katta ahamiyat beradi^[6].

Oligofrenopedagogikaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. **Diagnostika:** Intellektual nuqsonlarning darajasini aniqlash va har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini baholash.

2. **Korreksiya:** O'quv jarayonida intellektual va psixologik nuqsonlarni tuzatishga yo'naltirilgan maxsus metodlar qo'llash.
3. **Reabilitatsiya:** Shaxslarning ijtimoiy hayotga moslashishi uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish va qo'llash.
4. **Ta'lim:** Intellektual nuqsonlarga ega bolalarga moslashtirilgan ta'lim metodlarini qo'llash orqali bilim va ko'nikmalarni shakllantirish.
5. **Ijtimoiy integratsiya:** O'quvchilarning jamiyatda faol ishtirok etishi va mustaqil hayot kechirishiga yordam berish^[7].

Oligofrenopedagogika intellektual nuqsonlarga ega bolalarning ta'lim jarayonida maxsus yordamga ehtiyoj sezishini hisobga oladi. Bu jarayonda individual yondashuv, vizual-ko'rsatkichli ta'lim, takroriy mashqlar va o'quv materiallarini soddalashtirish kabi usullar keng qo'llaniladi. Masalan, Aytmetova S.T. va boshqalar ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogikada o'quv jarayoni o'quvchining kognitiv imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etilishi kerak, bu esa maxsus dasturlar va metodlarni talab qiladi^[8].

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogikaning o'zaro bog'liqligi

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, ular umumiy maqsad – alohida ta'lim ehtiyojlariga ega shaxslarning ta'lim va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. o'zlarining *Qiyosiy pedagogika* asarida ta'kidlaganidek, maxsus pedagogika umumiy ramka sifatida xizmat qilsa, oligofrenopedagogika uning ixtisoslashgan bir sohasi sifatida faoliyat yuritadi^[9]. Quyidagi jadval ularning o'zaro bog'liqligini aniq ko'rsatadi:

Xususiyat	Maxsus pedagogika	Oligofrenopedagogika
Ob'ekt	Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan shaxslar	Intellectual nuqsonlarga ega shaxslar
Maqsad	Ta'lim va ijtimoiy moslashuvni ta'minlash	Intellectual rivojlanishni qo'llab-quvvatlash
Usullar	Umumiy va ixtisoslashgan metodlar	Intellectual nuqsonlarga moslashtirilgan usullar
Qo'llaniladigan muhit	Umumiy va maxsus ta'lim muassasalari	Maxsus sinflar, maktablar, inklyuziv muhit

Oligofrenopedagogika maxsus pedagogikaning umumiy prinsip va metodlariga asoslanadi, lekin intellektual nuqsonlarning o'ziga xos xususiyatlariga mos ravishda maxsus metodologiyalarni ishlab chiqadi. Masalan, oligofrenopedagogikada o'quv jarayonida vizual-ko'rsatkichli materiallar, soddalashtirilgan ta'lim mazmuni va takroriy mashqlar keng qo'llaniladi, bu esa o'quvchilarning kognitiv imkoniyatlariga mos keladi^[10]. Shu bilan birga, maxsus pedagogika inklyuziv ta'limning rivojlanishi bilan umumiy ta'lim muassasalarida ham qo'llaniladigan kengroq yondashuvlarni o'z ichiga oladi, oligofrenopedagogika esa ko'proq maxsus sinflar yoki ixtisoslashgan muassasalarga yo'naltirilgan.

Oligofrenopedagogikaning ilmiy asoslari

Oligofrenopedagogika bir qator ilmiy fanlarning integratsiyasiga asoslanadi, jumladan, psixologiya, nevrologiya, pedagogika va sotsiologiya. Aytmetova S.T. va boshqalar ta'kidlaganidek, bu fan intellektual nuqsonlarni tahlil qilishda quyidagi ilmiy yondashuvlarga tayanadi:

- **Psixologik yondashuv:** L.S. Vygotskiy va A.R. Luriyaning ishlariga asoslanib, intellektual nuqsonlarning psixologik mexanizmlarini tushunish.

- **Pedagogik yondashuv:** M.Montessori va J.Itard kabi olimlarning maxsus ta'lim metodlarini qo'llash.
- **Nevrologik yondashuv:** Intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini o'rganish.
- **Sotsiologik yondashuv:** Shaxslarning jamiyatga moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasi^[11].

L.S. Vygotskiy (1920-yillar) ta'limda “nuqsonlarni kompensatsiya qilish” tushunchasini ishlab chiqqan bo'lib, bu oligofrenopedagogikaning asosiy nazariy tamoyillaridan biridir. Uning fikricha, intellektual nuqsonlarga ega bolalar maxsus ta'lim orqali o'zlarining zaif tomonlarini qoplash va kuchli tomonlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega. Vygotskiy ta'lim jarayonida “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasini ilgari surgan bo'lib, bu oligofrenopedagogikada o'quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirishda muhim vosita sifatida qo'llaniladi^[12].

Bundan tashqari, A.R. Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini tushunishda muhim hissa qo'shdi. U intellektual nuqsonlarga ega bolalarning kognitiv jarayonlarini tahlil qilish orqali maxsus ta'lim metodlarini ishlab chiqishga asos yaratdi. Masalan, Luriyaning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intellektual nuqsonlarga ega bolalarda xotira va diqqat kabi kognitiv funksiyalarni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar va vizual yordam vositalari samarali bo'lishi mumkin^[13].

Oligofrenopedagogikaning amaliy ahamiyati

Oligofrenopedagogika nafaqat ta'lim sohasida, balki ijtimoiy hayotda ham muhim rol o'ynaydi. Izbullayeva G. ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogika intellektual nuqsonlarga ega bolalarga nafaqat bilim berish, balki ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish orqali mustaqil hayot kechirish imkoniyatini yaratadi^[14]. Bu jarayonda quyidagi amaliy jihatlar muhim hisoblanadi:

1. **Individual ta'lim dasturlari:** Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos dasturlar ishlab chiqish, masalan, yengil intellektual nuqsonlarga ega bolalar uchun soddalashtirilgan o'quv materiallari.
2. **Korreksion mashg'ulotlar:** Nutq, fikrlash, xotira va diqqat kabi kognitiv funksiyalarni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar.
3. **Ota-onalar bilan hamkorlik:** Oila muhitida ta'limni qo'llab-quvvatlash va ota-onalarga maxsus ta'lim usullari bo'yicha maslahatlar berish.
4. **Inklyuziv ta'lim:** Intellektual nuqsonlarga ega bolalarni umumiy ta'lim muassasalariga integratsiya qilish^[15].

O'zbekistonda oligofrenopedagogikaning amaliy qo'llanilishi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berish tizimini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor beradi^[16]. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, inklyuziv ta'lim tizimi O'zbekistonda tobora kengayib bormoqda, bu esa oligofrenopedagogikaning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi^[17].

Oligofrenopedagogikaning amaliy qo'llanilishi nafaqat maxsus ta'lim muassasalarida, balki umumiy ta'lim maktablarida ham muhimdir. Masalan, inklyuziv sinflarda intellektual nuqsonlarga ega bolalar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqiladi, bu esa ularning tengdoshlari bilan birga o'qish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik oligofrenopedagogikaning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish orqali bolalarning ijtimoiy ko'nikmalari va o'zini o'zi boshqarish qobiliyatlari sezilarli darajada yaxshilanadi^[18].

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogikaning zamonaviy muammolari

Zamonaviy ta'lim tizimida maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bir qator muammolarga duch kelmoqda. Ulardan ba'zilar quyidagilar:

1. **Malakali mutaxassislarning yetishmasligi:** O'zbekistonda maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimi hali to'liq rivojlanmagan.
2. **Resurslarning cheklanganligi:** Maxsus ta'lim muassasalari uchun zamonaviy o'quv materiallari va texnologik vositalar yetishmaydi.
3. **Inklyuziv ta'limning cheklovlari:** Inklyuziv ta'lim tizimi rivojlanayotgan bo'lsa-da, umumiy ta'lim maktablarida maxsus ehtiyojli bolalar uchun yetarli sharoitlar mavjud emas.
4. **Jamiyatning xabardorligi:** Intellektual nuqsonlarga ega shaxslar haqida jamiyatda stereotiplar mavjud bo'lib, bu ularning ijtimoiy integratsiyasiga to'sqinlik qiladi^[19].

Yuqoridagi muammolarni hal qilish uchun O'zbekiston hukumati va xalqaro tashkilotlar bir qator choralar ko'rmoqda. Masalan, UNICEF O'zbekiston tomonidan amalga oshirilayotgan loyihalar maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash va pedagoglarning malakasini oshirishga qaratilgan^[20]. Shu bilan birga, oligofrenopedagogika sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish (masalan, interaktiv taxtalar, maxsus dasturiy ta'minotlar) ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollari

Oligofrenopedagogikaning kelajakdagi rivojlanishi bir qator omillarga bog'liq. Birinchidan, inklyuziv ta'lim tizimining kengayishi intellektual nuqsonlarga ega bolalarning umumiy ta'lim muassasalarida o'qish imkoniyatlarini oshiradi. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, masalan, sun'iy intellekt va virtual reallik vositalari, ta'lim jarayonini yanada samarali qilishi mumkin. Uchinchidan, pedagoglarning malakasini oshirish va ularni xalqaro tajribalar bilan tanishtirish oligofrenopedagogikaning ilmiy va amaliy asoslarini mustahkamlaydi^[21].

O'zbekistonda bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan^[22]. Ushbu qaror maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy metodlar va texnologiyalarni qo'llash, shuningdek, inklyuziv ta'limni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi. UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimi 2030-yilgacha sezilarli darajada rivojlanishi kutilmoqda, bu esa oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollarini yanada yorqinlashtiradi^[23].

Xulosa

Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika alohida ta'lim ehtiyojlariga ega shaxslarning ta'lim va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Maxsus pedagogika umumiy ramka sifatida xizmat qilsa, oligofrenopedagogika intellektual nuqsonlarga ega shaxslarga ixtisoslashgan yondashuvni taklif etadi. Ushbu sohalarning ilmiy asoslari psixologiya, nevrologiya, pedagogika va sotsiologiyaga tayanadi, bu esa ularning samaradorligini oshiradi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi, oligofrenopedagogikaning kelajakdagi istiqbollarini yanada kengaytirmoqda. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar oligofrenopedagogikaning nazariy va amaliy asoslarini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.